

Ecologische politiek en duurzame levensstijlen

Het milieu staat de laatste maanden opeens weer op de publieke agenda. In het bijzonder door Al Gore's film *An Inconvenient Truth*, de publicatie van het gezaghebbende Stern-rapport over de hoge economische kosten van klimaatverandering en het nieuwe rapport van het International Panel on Climate Change (IPCC) is er in de media volop aandacht voor het milieuvraagstuk. Dit is een opmerkelijke ontwikkeling wanneer men zich realiseert dat in het laatste decennium op een breed front bij publiek en media de aandacht voor het milieu-onderwerp eerder is verminderd dan vergroot.

In deze bijdrage zal ik eerst kort ingaan op het verschijnsel dat het milieu in het afgelopen decennium uit de mode is geraakt. In deze context komt vervolgens aan de orde hoe we een beter filosofisch begrip kunnen krijgen van het culturele gegeven dat westerse mensen hun leven primair denken in termen van consumptie, de bevrediging van luxebehoeften en genot. Daarna wordt de aandacht gericht op de achtergronden van het zogenaamde hedonisme – de leer dat “genot” het hoogste goed is – en hoe dit idee zich in de moderne consumptiemaatschappij heeft ontwikkeld. Dan worden de belangrijkste gevolgen besproken van deze ontwikkelingen voor individuele burgers, het milieu en de maatschappij als geheel.

Ik zal besluiten met de betekenis van deze globale trends en ontwikkelingen voor het project van de groene beweging. Welke conclusies kunnen worden getrokken over ecologische politiek en de noodzaak van nieuwe levensstijlen, wanneer – zoals ik zal bepleiten – voortaan consequent rekening wordt gehouden met de zogenaamde ‘ecologische voetafdruk’ en de draagkracht van de aarde. Wat zijn met andere woorden voor de toekomst de belangrijkste vraagstukken en dilemma's waar de groene beweging voor staat?

Milieumoetheid

Wat is er gebeurd met alle vergaande idealen, beleidsvoornemens en doelstellingen uit de voorbije jaren? Hoe valt te verklaren dat het milieu in het laatste decennium uit de mode is geraakt?

Een voor de hand liggende verklaring is dat de Europese overheden op een aantal milieuterreinen wel degelijk een zekere vooruitgang hebben geboekt. Zo is de kwaliteit van het oppervlaktewater in veel landen verbeterd en is de verspreiding van bijvoorbeeld zure emissies en zware metalen gereduceerd. Deze successen zijn breed uitgemeten in de media en kunnen bij de burgers de indruk hebben gewekt dat de realisering van een schone, leefbare wereld binnen handbereik ligt: het lijkt wel mee te vallen met de gesignaleerde milieuproblemen. De realiteit is echter anders, aangezien er nog altijd sprake is van verdere verspreiding van milieugevaarlijke stoffen zoals

de merkelijke toename van de CO₂-uitstoot. Veel burgers zien over het hoofd dat veel effecten van het huidige milieubeleid teniet worden gedaan door specifieke maatschappelijke ontwikkelingen, zoals een continue toename van energieverbruik en van mobiliteit.

Een tweede verklaring is dat het vertrouwen in technologische oplossingen voor het milieuprobleem steeds meer is toegenomen. In de jaren zeventig en tachtig werd het milieuprobleem vooral benaderd als een consequentie van de stijgende productie en consumptie. De remedies werden primair gezocht in andere productie- en consumptiepatronen en in andere houdingen ten opzichte van economische groei en onze omgang met de natuur. Tegenwoordig stellen de overheden milieuproblemen vooral voor als 'technische' problemen die met behulp van wetenschap en technologie betrekkelijk eenvoudig zijn op te lossen. Op deze wijze wordt de burger voorgehouden dat de redding van natuur en milieu nabij is, mits de juiste technologieën worden ingezet. Waar zou de gewone burger zich dan nog zorgen over maken?

Een derde verklaring is dat de burgers effectief zijn overgehaald om te geloven in zogenaamde 'win-win' strategieën. In de jaren negentig zijn de Europese landen overgegaan tot een strategie waarbij voor alle partijen winst in het verschieft lijkt te liggen: voor de burger, het bedrijfsleven, de natuur en het milieu. De spanning tussen economie en ecologie zou voortaan op een 'creatieve' manier worden opgelost en zou leiden tot win-winmogelijkheden. Zowel de economische groei als de algemene toestand van natuur en milieu zouden daarbij voordeel hebben. Niet alleen de overheden, maar ook het bedrijfsleven én de burgers kwam deze strategie uiteindelijk goed van pas. De noodzaak van een ingrijpende productie- en consumptiebeperking om milieuredenen kon worden ontkend en een radicale verandering van de economie kon worden voorkomen. Op deze manier zijn zowel de burgers als de politiek gaan geloven in veel te optimistische veronderstellingen en voorspellingen ondanks de waarschuwingen in diverse kritische milieurapportages.

Een vierde verklaring heeft te maken met het feit dat het initiëren en vastleggen van het milieubeleid is verschoven naar het Europese niveau en dus een stuk verder van de gewone leefwereld van de burgers ligt. Het beleid wordt voor een groot deel vastgesteld door de Europese Commissie. Eerst worden op Europees niveau algemene doelstellingen, criteria en richtlijnen vastgesteld en vervolgens worden deze op nationaal niveau overgenomen en geïmplementeerd met behulp van specifieke beleidsinstrumenten. De burger dreigt hierdoor steeds meer het zicht te verliezen op de besluitvorming en de te nemen maatregelen, waardoor de interesse voor het milieuonderwerp verder dreigt af te nemen.

Een vijfde verklaring ligt in psychologische verdringingsprocessen bij de burgers zelf. De tanende belangstelling voor het milieu heeft mede te maken met de groei van de economie en de verruiming van de bestedingsmogelijkheden van de burger – mede door het fenomeen tweeverdieners. De stijgende koopkracht stelde vele mensen in staat zich te omringen met luxeartikelen, vaker het vliegtuig te nemen en zich een meer hedonistische levensstijl aan te meten. Wanneer de samenleving zich zo massaal overgeeft aan consumptieve genoegens, kan niet worden verwacht dat natuurbescherming en milieuzorg een hoge prioriteit hebben. De comfortabele en onbezorgde levensstijl van de burgers zelf laat geen kritische geluiden toe bij de voortgaande economische groei en de eigen vaak milieuvervuilende gedragingen.

De burgers blijken wel geneigd milieugedragingen die weinig tijd en moeite kosten aan te passen, maar claimen vervolgens het volste recht om milieuoverwegingen op het gebied van bijvoorbeeld de privéwoning, het autogebruik en verre vliegvakanties buiten beschouwing te laten.¹

Hedendaags consumentisme in de westerse wereld

Deze laatste verklaring wordt onder meer bevestigd door de analyses van de vorig jaar overleden econoom John Kenneth Galbraith in zijn *The Culture of Contentment*. Dit boek bevat de verontrustende analyse dat het grootste gedeelte van de bevolking van de ontwikkelde westerse maatschappijen primair is gericht op een comfortabel bestaan. Het is de grote groep van welvarende leden van de middenklasse die tevreden is en alles in het werk stelt om de huidige economische groei te handhaven. Nog nooit in de geschiedenis was deze tevreden en bezittende middenklasse zo groot. Nog nooit had ze – op allerlei terreinen – zoveel voorrechten en gemakken te verdedigen.

Bekend is dat mensen uit de lagere inkomensgroepen – mede door geldgebrek – over het algemeen milieuvriendelijker leven dan de tevreden leden van de middenklasse. Zij gebruiken minder gas en elektriciteit en veel minder motorbrandstoffen. Ook schaffen zij aanzienlijk minder nieuwe goederen aan, produceren minder afval, reizen veel minder vaak met het vliegtuig, etcetera. Het zijn vooral de leden van midden en hogere klassen die hun levensstijlen ingrijpend zullen moeten veranderen om een fundamentele ecologisering van de maatschappij te realiseren. Maar zijn zij bereid om hun verworven voorrechten en comfortabele levensstijlen op te geven? Galbraith is buitengewoon pessimistisch. Hij stelt dat de tevreden meerderheid geneigd is te kiezen voor *uitstel* van maatregelen, zeker als het gaat om milieugevaren als klimaatverandering, stijging van de zeespiegel en afname van biodiversiteit², problemen die eerder abstract zijn en op de lange termijn spelen.

Het grootste deel van het electoraat in de welvarende westerse landen is gewend geraakt aan luxe en comfort, een hoog niveau van consumptie en belast hierdoor het milieu onevenredig zwaar. Dit brengt ons bij de voor de groene beweging essentiële vraag hoe we een beter filosofisch begrip kunnen krijgen van het culturele gegeven dat westerse mensen tegenwoordig hun leven primair denken in termen van consumptie, bevrediging van luxebehoeften, en genot.³

Voor een uitleg moeten we terug naar de 16de en 17de-eeuwse prekapitalistische⁴ marktsamenleving zoals deze bijvoorbeeld in Engeland en in Noord-Europa tot ontwikkeling kwam. De uitgangspunten van deze op 'bezitterig individualisme' (*possessive individualism*: de term is van politiek filosoof C.B. Macpherson) gebaseerde samenlevingen zijn helder verwoord door de Engelse filosofen Thomas Hobbes (1588-1679, auteur van o.m. het boek *Leviathan*) en John Locke (1632-1704, auteur van onder andere *Two Treatises of Government*). Uit hun liberale politieke theorieën blijkt dat in de kapitalistische marktsamenleving de mensen vooral worden gedreven door eigenbelang en de wens om geld en bezittingen te accumuleren. Het blijkt dat zij niet langer in staat zijn om hun behoeften en verlangens te beperken.⁴

In de vroege 17de eeuw beginnen het verzamelen van spullen, materialisme en de wens naar meer bezittingen geleidelijk de overhand te krijgen. Zelfs groepen die in vroegere periodes tevreden waren met hun bestaan, worden door die kapitalistische marktsamenleving aangestoken door het verlangen naar meer eigendom. Dat heeft een ideale omgeving gecreëerd voor onze latere groei-economieën en voor de moderne vormen van massaconsumptie van luxegoederen.

Dit heeft ook te maken met de visie op menselijk geluk die men bijvoorbeeld aantreft bij de genoemde Thomas Hobbes. In zijn boek *Leviathan* stelt hij: "Het geluk van de mens is geen statische toestand: de vervulling van de ene wens is enkel een stap naar het ontstaan van een nieuwe wens: onze horizon van geluk verschuift als het ware voortdurend."⁵

Hobbes toont aan dat een fundamenteel dilemma van de moderne individualistische mens is dat de bevrediging van de ene behoefte alleen maar leidt tot het ontstaan van nieuwe wensen en begeerten. Door de onverzadigbare behoeften kan in ons type marktsamenleving geen situatie van voldoening of bevrediging meer worden bereikt. In een marktsamenleving concurreren de mensen elkaar permanent om meer macht, geld en goederen te verkrijgen. Bijna iedereen wordt op de markt in deze onophoudelijke concurrentiestrijd getrokken, of men nu wil of niet. In een dergelijke marktsamenleving wordt ieder mens gedreven door eigen belangen en in beginsel onbeperkte verlangens, en lijkt de mens niet langer in staat om de individuele behoeften en wensen te beperken.

Vanuit deze theoretische inzichten in de relaties tussen mensen in de vroege 16de en 17de eeuw kan worden afgeleid dat de moderne westerse liberale democratie – die in de praktijk is gebaseerd op dezelfde vooronderstellingen – fundamenteel bestaat uit van elkaar losstaande consumenten wier verlangen naar bezittingen, geld en status niet eenvoudig kan worden bevredigd. De kapitalistische marktsamenleving met zijn 'op bezit gerichte individualisme', zijn 'materialisme' en het alom tegenwoordige verlangen naar luxe en genot (zie onder), is op deze wijze een ideale voedingsbodem geweest voor het ontstaan van de hedendaagse consumptiemaatschappij.

Een andere verklaring is aan te treffen bij de Franse denker en aristocraat Alexis de Tocqueville (1805-1859). Als jonge onderzoeker verbleef hij ongeveer een jaar in de Verenigde Staten om een onderzoek te doen naar het Amerikaanse gevangeniswezen. Van zijn scherpe observaties heeft Tocqueville verslag gedaan in het boek *De la Démocratie en Amérique*. Hierin geeft hij een brede analyse van de economische, politieke en culturele ontwikkelingen op het nieuwe continent.

Hij richt zich in dit verband vooral op de gevolgen van het algemene proces van democratisering en individualisering in de Verenigde Staten. De Amerikanen streefden naar gelijke kansen en mogelijkheden en het actief betrekken van de (blanke) burgers bij het besturen van het land. Tocqueville was afkomstig uit het aristocratische Frankrijk, waar grote klassenverschillen bestonden, en waar gelijke kansen en mogelijkheden ver te zoeken waren.

Een van zijn fundamentele inzichten is dat in een maatschappij waar de aristocratie overheersend is, het arme bevolkingsdeel over het algemeen haar armoede accepteert, net zo goed als dat de rijke mensen hun welvaart voor vanzelfsprekend aannemen. Dit verandert echter wanneer de onderscheidingen in rang en stand beginnen weg te vallen, zoals indertijd in de Verenigde Staten. Dan gaan vooral ook arme mensen zich opeens richten op geld, luxe en goederen en worden rijke mensen bang om hun welvaart te verliezen.

Als men kijkt naar de historie van de consumptiemaatschappij, dan valt op dat vanaf het begin van de negentiende eeuw de burgers in toenemende mate hun status en identiteit zijn gaan ontleen aan het consumeren van goederen en diensten. Alexis de Tocqueville geeft in zijn boek een interessante verklaring voor dit fenomeen. Volgens hem waren in vroegere tijden de verschillen tussen de rijke bezitters – de aristocratie – en de arme bevolking zo immens groot dat de grote groep van arme mensen niet kon hopen ooit zélf rijk te worden en veel te kunnen consumeren. Dit veranderde

“Door de toenemende invloed van de moderne massamedia zijn de burgers zich gaan spiegelen aan het consumptiegedrag van de échte veelverdieners, zoals topsporters, popsterren en rijke zakenlieden. Dit heeft ertoe geleid dat veel mensen niet meer tevreden zijn met hun situatie maar dolgraag de levensstijl willen imiteren van de échte rijken. Zij wensen bijvoorbeeld een tweede huis, een eigen zwembad, een dure Sport Utility Vehicle (SUV), en meerdere exotische vliegvakanties per jaar.”

echter op het moment dat in Amerika meer gelijke levensomstandigheden voor iedereen ontstonden door het al genoemde proces van democratisering.⁶ In een situatie van toenemende sociale gelijkheid en maatschappelijke kansen voor iedereen, krijgen opeens alle burgers de hoop hun materiële welvaart te kunnen verbeteren. Zo ontwikkelt zich volgens hem ‘een algemene passie voor overvloed en materialisme’, en een eveneens ‘algemene gerichtheid op mooie, luxueuze en dure spullen’.⁷ Vanaf dat moment zoeken de meeste burgers status en identiteit door het verzamelen van eigendom en bezit. In vroegere tijden

was een overvloedige levensstijl alleen voorbehouden aan de bezittende elite – de aristocratie – maar in de moderne tijd ontlenuen steeds grotere groepen hun identiteit en zelfrespect aan materiële welvaart en consumentisme.

Een andere verklaring voor het ontstaan van het hedendaagse consumentisme in de westerse wereld kan worden gevonden bij de prominente Amerikaanse sociologe Juliet Schor, de auteur van onder andere *The overworked American* (1991), *The overspent American* (1998) en recentelijk *Born to buy* (2005). Haar centrale stelling is dat de moderne vormen van overconsumptie een gevolg zijn van wat zij noemt ‘competitive spending’, te weten de menselijke neiging om elkaar te beconcurreren op basis van consumptiegoederen.

Zij wijst op het algemene verschijnsel dat veel mensen spullen bezitten die ze helemaal niet nodig hebben. De zolders en garages van vele westerlingen staan vol met consumptiegoederen die louter en alleen in een opwelling zijn gekocht. Volgens Schor is dit voor een deel het gevolg van het bekende ‘keeping up with the Joneses’: het willen bijblijven bij de burens, familie en vrienden. Dat is een algemeen zichtbaar verschijnsel in de moderne consumptiemaatschappij.

Hét grote verschil met vroeger is echter dat sinds de jaren ‘80 de burgers zich niet alleen vergelijken met hun burens, familie en vrienden maar vooral met de hoogste inkomensgroepen. Door de toenemende invloed van de moderne massamedia zijn de burgers zich gaan spiegelen aan het consumptiegedrag van de échte veelverdieners, zoals topsporters, popsterren en rijke zakenlieden. Dit heeft ertoe geleid dat veel mensen niet meer tevreden zijn met hun situatie maar dolgraag de levensstijl willen imiteren van de échte rijken.⁸ Zij wensen bijvoorbeeld een tweede huis, een eigen zwembad, een dure Sport Utility Vehicle (SUV), en meerdere exotische vliegvakanties per jaar.

Het gevolg is dat tegenwoordig van de mensen die meer dan 100.000 dollar per jaar verdienen een groot deel ontevreden is, aangezien zij al hun steeds toenemende verlangens – die zijn afgekeken van de nog meer verdieners – niet kunnen vervullen. Veel goedverdienende middenklassers – ook in België en Nederland – maken creditcardschulden voor een levensstijl die is afgekeken van de echte veelverdieners. In dit licht is het niet verwonderlijk dat veel westerlingen hun leven primair denken in termen van consumptie, de bevrediging van luxe-behoefte en genot.

Genot als hoogste goed?

Dat brengt ons bij de volgende vraag die mijns inziens voor de groene beweging relevanter is dan ooit: Wat zijn de achtergronden van het hedonisme en hoe heeft dit

idee zich in de moderne consumptiemaatschappij ontwikkeld?

Het hedonisme kent een lange geschiedenis en dateert uit de Griekse tijd van rond 300 voor Christus. De bekendste vertegenwoordiger is wel Epicurus (342-271 voor Chr.) die stelde dat plezier hebben en genieten het hoogste doel in het leven is. Volgens hem zijn geestelijke rust en persoonlijk geluk het hoogst bereikbare en is geluk gebaseerd op lustgevoelens.

Hoewel de lustgevoelens van het lichaam de sterkste zijn, zijn volgens hem uiteindelijk die van de geest waardevoller. Bij lustgevoelens van het lichaam gaat het ten slotte vaak om een kortstondig genot met mogelijk soms kwalijke gevolgen (denk aan buikpijn na te veel eten). Bij genotgevoelens van de geest gaat het meestal om een blijvend gevoel van welbehagen en bevrediging. Epicurus was van mening dat het hoogste goed bereikt kan worden door zich met familie of vrienden af te sluiten van de samenleving. Geluk bereikt men naar zijn overtuiging het best binnen een beperkte kring van vertrouwelingen.⁹

Een van de centrale concepten van het Epicurisme is het idee van 'apraxia'. Dat wil zeggen: niet handelen. Een rustig en van de anderen afgeschermd leven zonder veel handelen en actie is naar zijn opvatting het meest verstandig. Het ging hem vooral om het bereiken van een toestand van innerlijke rust, evenwicht en een soort harmonieuze sereniteit (ongestoord, kalm zijn). Daaruit blijkt duidelijk dat Epicurus geen voorstander was van een uiterst luxueus en losbandig leven, maar dat hij genot vooral interpreteerde als 'de afwezigheid van pijn en zorgen'.¹⁰

Anders dan vaak wordt gesuggereerd, hield Epicurus geen pleidooi voor uitbundige drankgelagen, eetfestijnen en dergelijke. Hij was weliswaar een voorstander van lichamelijke en geestelijke vormen van genot, maar hij leefde zelf relatief eenvoudig en zag af van luxe of uitbundige feesten. Tot zijn dood leidde hij in zijn kring van volgelingen een teruggetrokken en naar verhouding, sober leven.

In de loop der tijden heeft het hedonisme enkele ingrijpende veranderingen ondergaan. De Engelse socioloog Colin Campbell heeft over dit onderwerp een verhelderend boek geschreven: *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism* (1989). Hij beargumenteert dat het hedonisme van Epicurus en zijn volgelingen zich steeds meer heeft ontwikkeld tot een principe van 'maximalisatie' van genot en plezier. Vanaf de vroege Middeleeuwen heeft het hedonisme steeds meer de betekenis gekregen van zoveel mogelijk plezierige lichamelijke sensaties ervaren: dus veel eten, drinken, de liefde bedrijven, zingen, spelen (zoals kaartspelletjes of gokken), dansen.¹¹ Diezelfde Campbell wijst er ook op dat de betekenis van het hedonisme voor de moderne consumptiemaatschappij in feite veel omvattender is.

Het moderne westerse hedonisme gaat niet alleen om de bevrediging van lichamelijke behoeften, zoals eten, drinken en seks, maar heeft steeds meer ook een 'emotionele' dimensie. Veel moderne consumenten – waar dan ook ter wereld – ontlenen volgens hem vooral genot aan het zogenaamde dagdromen over het geluk dat zij associëren met de aankoop van nieuwe consumptieartikelen. Het fantaseren over de opwinding die hoort bij het aanschaffen van nieuwe goederen werkt volgens hem verslavend. Mensen denken dat na het aanschaffen van een nieuwe droomkeuken of DVD-recorder hun geluk compleet zal zijn. Een van de centrale inzichten van Campbell is dat mensen niet zozeer verslaafd raken aan de luxegoederen zélf die ze kopen, maar vooral aan het gevoel van opwinding dat hoort bij het nadenken over het geluk dat zij 'verwachten te ervaren' als zij de begeerde goederen hebben gekocht.¹²

"Veel moderne consumenten – waar dan ook ter wereld – ontlenen volgens Campbell vooral genot aan het zogenaamde dagdromen over het geluk dat zij associëren met de aankoop van nieuwe consumptieartikelen. Het fantaseren over de opwinding die hoort bij het aanschaffen van nieuwe goederen werkt volgens hem verslavend. Mensen denken dat na het aanschaffen van een nieuwe droomkeuken of DVD-recorder hun geluk compleet zal zijn."

Al met al levert dit het volgende beeld op. In de moderne westerse maatschappij streven veel mensen genot en luxueuze spullen na om hedonistische redenen. Veel mensen blijken op zoek te zijn naar een maximalisatie van dit type genotervaringen, lichamelijk en geestelijk. Die genotervaringen kunnen het gevolg zijn van het bezit van bepaalde goederen, maar kunnen ook te maken hebben met de opwinding die hoort bij het dagdromen over die spullen, of bij de roes die hoort bij de koopdaad zelf. Wie zich een kostbaar consumptiegoed gaat aanschaffen bevindt zich veelal in een verhoogde staat van opwinding en maakt bepaalde stoffen in het bloed aan – endorfinen – die verslavend blijken te werken.

De consequenties voor mens, milieu en maatschappij

Om te beginnen heeft het moderne hedonisme van de consumptiemaatschappij de mensen veel ontvankelijker gemaakt voor de verleidingen van de vaak agressieve methoden van de marketing- en reclamewereld. De advertentie-industrie probeert stelselmatig om hedonistische houdingen bij de burgers te stimuleren. Of beter gezegd: men probeert zoveel mogelijk ‘genotervaringen’ – horend bij de aankoop van een bepaald product – in het vooruitzicht te stellen en te stimuleren. In feite zijn bedrijven er systematisch op gefocust om ‘burgers’ te veranderen in ‘consumenten’ (zie ook de laatste paragraaf). Slimme marketingmethoden worden ingezet om de eerder genoemde vormen van hedonistisch dagdromen te bevorderen en de mensen uit te nodigen om vooral maar toe te geven aan de wens om te ‘genieten’.

Bovendien is het hedonisme van de westerse consumptiemaatschappij meer en meer veranderd van een algemeen ‘geloof’ in genot als het hoogste doel, in een soort collectief ‘recht’ om onbeperkt materiële bezittingen na te streven. Mensen hebben het idee dat ze het volle recht hebben om hun onmiddellijke behoeften en verlangens te bevredigen, door luxegoederen te kopen. Sterker nog, consumeren is niet alleen een *recht*, maar zelfs een maatschappelijke *plicht* geworden. Denk aan de woorden van de Amerikaanse president Bush, na de onverhoedse terroristische aanval van 9/11 op de Twin Towers. Hij stelde toen voor de camera: het is de plicht van de Amerikanen om veel te consumeren, ten einde de Amerikaanse economie gaande te houden en de welvaart te vergroten.

Daarnaast heeft het hedonisme van de moderne consumptiemaatschappij de aandacht verschoven van de bevrediging van bepaalde basisbehoeften, naar het verlangen naar luxegoederen, en talloze trendy vormen van amusement. Men wil de nieuwste elektronische gadgets, zoals verleidelijke GSM’s, MP3-spelers en laptops. De burgers verlangen ernaar om vermaakt te worden door de filmindustrie, door multifunctionele ‘ontspanningscentra’ en recreatieparken die zorgen voor plezier en vermaak. Veel burgers zijn systematisch op zoek naar opwindende ervaringen zoals bungee jumpen, parachute springen, diepzee duiken, bergwanden beklimmen. Men is er in toenemende mate aan gewoon geraakt continu een gevoel van opwinding te ervaren en afleiding te zoeken uit de dagelijkse sleur.

Bovendien heeft het moderne hedonisme de algemene ethische uitgangspunten geleidelijk doen veranderen. In de periode na de Tweede Wereldoorlog is de levenshouding van grote groepen van relatief ‘eenvoudig en sober’ verschoven naar ‘materialistisch en onbevredigbaar’. Geluk en het goede leven worden tegenwoordig primair begrepen in termen van materiële behoeftebevrediging. Geluk lijkt sterk af te hangen van het bestaan van een zo hoog mogelijk niveau van consumptie. Het beeld van het goede leven wordt steeds meer versmald tot materiële vooruitgang en verruiming van consumptiemogelijkheden. Daar komt nog bij dat individuele vrijheid in de moderne maatschappij steeds vaker wordt gereduceerd tot ‘keuzevrijheid’, dat

wil zeggen tot het vrij kunnen kiezen van wat men wil consumeren.¹³

Het hedonisme van de moderne consumptiemaatschappij heeft ook het traditionele onderscheid vervaagd tussen menselijke behoeften (needs) en menselijke verlangens (wants). Tussen wat men écht nodig heeft om te overleven en wat men begeert. De algemene trend is dat de luxegoederen van gisteren bijna onmerkbaar veranderen in de noodzakelijke spullen van vandaag: 'yesterday's luxuries turn into today's necessities'. Consumptiegoederen die tot voor kort alleen bereikbaar waren voor een kleine elite, zijn nu opeens 'onmisbaar' geworden voor grote groepen uit de middenklasse. Een jaarlijkse vliegreis naar een zonnig land is door de prijsvechters als Ryan Air, Easy Jet, Transavia en Virgin Air bereikbaar geworden voor velen. Vervolgens denken de consumenten echter dat zij zonder die frequente vliegreesen naar de zon niet meer gelukkig kunnen leven.

Ten slotte lijkt de kloof tussen het verlangen naar consumptiegoederen en het verkrijgen van bevrediging door de betreffende spullen, niet langer overbrugd te kunnen worden. De moderne consument lijkt gevangen te zitten in een soort oneindige cyclus van verlangen, dagdromen, aanschaffen, gebruiken, teleurstelling, een nieuw verlangen ontwikkelen, enzovoort.¹⁴ Zoals ik eerder heb aangegeven, is volgens de Engelse filosoof Thomas Hobbes het verlangen naar meer (geld, aanzien, spullen) van de mens constant in beweging: de vervulling van de ene wens is enkel de stap naar het ontstaan van weer nieuwe wensen.

Al met al neemt in de moderne, westerse wereld het streven naar luxueuze goederen en genot een zeer centrale plaats in de cultuur in. Zich omringd weten met mooie, dure, geavanceerde en luxueuze spullen verschaft veel mensen een hedonistisch genoegen. Hetzelfde geldt feitelijk voor het verlangen naar lichamelijke en geestelijke genietingen, van welke aard of soort dan ook. Er heeft zich in onze welvarende westerse wereld een ontwikkeling voorgedaan van bevrediging van de eerste levensbehoeften naar de vervulling van in principe oneindige consumptieverlangens. De westerse burger is steeds meer een consument van producten en diensten geworden, die in de eerste plaats bezorgd is over zijn vrijheid om zelf artikelen te kunnen uitkiezen.

Opvallend is dat in de westerse wereld geluk en het goede leven (the good life) vooral worden begrepen in termen van materiële behoeftebevrediging. Zoals ik al opmerkte, lijkt geluk – hoe men ook wendt of keert – op deze manier af te hangen van een zo hoog mogelijk niveau van consumptie. Men kan zich echter afvragen of het geluk van de mens werkelijk wordt gediend door al die consumptie-uitgaven en door het bezit van veel luxegoederen. En wat is de betekenis van deze globale trends en ontwikkelingen voor het project van de groene beweging?

Conclusies over ecologische politiek en nieuwe levensstijlen

Welke conclusies kunnen op basis van de voorgaande analyse worden getrokken over ecologische politiek en de noodzaak van nieuwe levensstijlen, wanneer voortaan consequent rekening wordt gehouden met de zogenaamde ecologische voetafdruk en de draagkracht van de aarde? Wat zijn met andere woorden voor de toekomst de belangrijkste vraagstukken en dilemma's waar de groene beweging voor staat?

1. Zoals Al Gore, Sir Nicolas Stern en diverse groene wetenschappers hebben benadrukt, is er nog steeds sprake van een collectieve ontkenning van de onwelkome waarheid (inconvenient truth) dat de westerse mens in ecologisch opzicht ver boven zijn stand leeft. Het welstandsniveau en de leefstijl van de meeste westerse burgers leiden tot onaanvaardbare gevolgen voor het milieu: mogelijk onomkeerbare vormen

van vervuiling, uitputting van hulpbronnen en klimaatverandering. Wellicht nog verontrustender is dat – ondanks hun oprechte bezorgdheid – bijvoorbeeld de boven genoemde Gore, Stern en ook Europese politieke leiders kiezen voor een politiek van “verzachtende maatregelen” (mitigation policies) om deze problemen uit de wereld te helpen. Zij stellen voor op een pragmatische wijze te zoeken naar milieuooplossingen binnen de huidige institutionele kaders. Zonder diepgaande verandering van waarden of zonder radicale wijziging van de levenswijzen, van de productie en van de consumptiepatronen.

Wat ontbreekt is een meer omvattende ideologische visie op de milieuproblematiek en op de wegen naar oplossingen. Een visie die uitgaat van een duidelijke verandering van waarden en normen, en die een andere wijze van leven met zich brengt: eenvoudiger, dichter bij de natuur, met ecologisch verantwoorde vormen van productie en consumptie en met respect voor ‘grenzen aan de groei’.

2. Men dient zich bewust te zijn dat van een algemene benadering op basis van verzachtende maatregelen en flankerend beleid (spaarlampen gebruiken, de kachel een graad of wat lager zetten en het afval netjes scheiden) relatief weinig te verwachten valt. De reden is dat de werkelijke en diepgewortelde oorzaken van het milieubederf – de groei-economie, het winststreven van bedrijven, het heersen van de mens over de natuur, en vooral de op massaconsumptie gerichte levensstijl van de westerse mens – niet worden weggenomen.

In het voorgaande heb ik benadrukt dat het hedendaagse consumentisme in de westerse wereld geen toevalligheid is, maar het gevolg van een langdurig en complex economisch, sociaal en cultureel proces. Dit heeft ertoe geleid dat er een groeiende middenklasse bestaat van tamelijk passieve burgers die van mening is dat individuele keuzevrijheid en het genieten van consumptie de hoogste waarden zijn en noodzakelijke voorwaarden vormen voor menselijk geluk.

Deze middenklasse zit gevangen in een carrousel van oneindige verlangens en streeft naar nog meer keuzevrijheid op het ogenblik dat het aanbod aan consumptiegoederen en diensten alleen nog maar groter wordt. Ter bescherming van de vrijheid om te kopen zijn de meeste burgers geneigd om vergaande milieumaatregelen uit te stellen en stemmen ze tegen de inperking van gedrag dat het ecosysteem zwaar belast. Denk bijvoorbeeld aan: frequent autorijden, regelmatig het vliegtuig nemen, veel vlees eten.¹⁵

Het kernpunt van de analyse is dat de moderne mens voortdurend in een dubbelrol verkeert die leidt tot een wonderlijke schizofrenie. Vanuit het collectief van de politiek wordt de mens aangesproken als een Rousseauaanse burger die zich richt op het algemeen belang, die altruïstisch is, en verantwoordelijkheid voelt voor mens, milieu en maatschappij. Vanuit de individualistische consumptiemaatschappij wordt de mens echter benaderd als een hedonistisch ingestelde persoon die voor alles de eigen belangen en wensen nastreeft, zonder rekening te houden met abstracte ethische principes of verantwoordelijkheden voor medemens en aarde. In de publieke sfeer zijn de mensen in bepaalde gevallen wel degelijk bereid om te redeneren in termen van solidariteit, groepsbelang en duurzame ontwikkeling, maar in de private consumptiesfeer overheersen doorgaans egoïstische overwegingen, individuele belangen en puur rationeel economische calculaties. Zo stelde de Nederlandse publicist Menno van der Veen onlangs: “Als hij op de bank zit is de consument best bereid om te reflecteren op zijn consumentengedrag en zich voor te nemen er iets aan te veranderen. In de winkel blijken die voornemens moeilijker te verwezenlijken omdat een product kiezen met

“Het welstandsniveau en de leefstijl van de meeste westerse burgers leiden tot onaanvaardbare gevolgen voor het milieu: mogelijk onomkeerbare vormen van vervuiling, uitputting van hulpbronnen en klimaatverandering. Wellicht nog verontrustender is dat – ondanks hun oprechte bezorgdheid – bijvoorbeeld Gore, Stern en ook Europese politieke leiders kiezen voor een politiek van “verzachtende maatregelen” (mitigation policies) om deze problemen uit de wereld te helpen. Zij stellen voor op een pragmatische wijze te zoeken naar milieuplossingen binnen de huidige institutionele kaders, zonder diepgaande verandering van waarden of zonder radicale wijziging van de levenswijzen, van de productie en van de consumptiepatronen.”

een juiste prijs-kwaliteitverhouding nu eenmaal de essentie vormt van het consumeren.”¹⁶

3. De groene beweging dient zich te realiseren dat in de praktijk een relatief grote groep mensen zich hypocriet blijkt te gedragen (uiteraard gaat dit niet op voor U, beste lezer...) In mijn dagelijkse contacten met geëngageerde studenten en docenten Sociale Wetenschappen in Leiden wordt dit ook vaak eerlijk toegegeven. In de studeerkamer, op het werk, of binnen de politieke partij is men bereid om na te denken over duurzaamheid en milieuverantwoord gedrag. Maar als het erop aankomt, wordt toch vaak gekozen voor producten en diensten die leiden tot non-duurzaamheid.

Het is overigens de vraag of men dit de mensen wel ernstig kwalijk kan nemen. Zij worden immers in toenemende mate door de uitbundige reclamemaatschappij (en trouwens ook de politiek...) uitgenodigd te handelen als een homo economicus: als een puur berekenend, op eigen voordeel (en genot, comfort, gemak) gericht persoon. Om die reden gebruiken mensen de auto voor kleine afstanden, nemen zij het vliegtuig voor een korte, ontspannende stedentrip of voor een “zogenaaamde” eco-of natuurreis naar een ander continent waardoor het broeikaseffect alleen maar wordt bevorderd.

4. Er bestaan geen eenvoudige oplossingen voor deze dilemma's die velen van ons dagelijks aan den lijve ondervinden, zowel binnen als buiten de groene beweging. Toch zijn er groene strategieën denkbaar die een einde kunnen maken aan de ongebreidelde consumptiesamenleving en de hierboven gesignaleerde gespletenheid van mensen in hun rol van burger en consument, als mede het vaak onduurzame gedrag dat daaruit voortvloeit. Hoe dan ook, er zal expliciet moeten worden uitgesproken dat het streven naar een duurzame maatschappij geen vrijblijvende aangelegenheid is, maar de bereidheid van alle betrokkenen vereist om persoonlijke consumptieve verlangens en wensen ondergeschikt te maken aan het algemene belang, zoals dat democratisch en collectief wordt afgesproken.

5. De wellicht meest radicale verandering die de groene beweging heeft te realiseren, ligt op het terrein van ecologisch burgerschap en ecologisch consumentisme. In navolging van mijn Engelse collega's Andrew Dobson en John Barry, zou ik ecologisch burgerschap willen omschrijven als een burgerschap waarbij de verantwoordelijkheden van de mens zich gaandeweg in ruimte en tijd uitbreiden.¹⁷ Ecologische burgers houden rekening met morele verplichtingen ten opzichte van de andere aardbewoners én toekomstige generaties (denk weer aan het uitputten van hulpbronnen, het voorkomen van klimaatverandering, stijging van de zeespiegel, en de afname van biodiversiteit). Ecologisch consumentisme kan worden omschreven als consumentengedrag waarbij de keuze voor producten en diensten niet gemaakt wordt op basis van overwegingen van nutsmaximalisatie, c.q. eigen voordeel en genot, maar op grond van maatschappelijke verantwoordelijkheid en de last voor het milieu. Dit betekent dat de (groene) politiek zich veel meer dan in het verleden moet bezighouden met het koopgedrag en de keuzemogelijkheden van de burger als consument, aangezien hierdoor de aarde het meest wordt bedreigd. De overheid zal buitengewoon strenge milieunormen dienen uit te vaardigen voor producenten en consumenten. De consument zal consequent

moeten gaan betalen voor al zijn vervuilende aankopen en gedragingen, en last but not least zal iedere burger worden geacht en verplicht zich te houden aan de per individu beschikbare ecologische ruimte (*ecological space*).

Het milieuprobleem kan alleen effectief worden opgelost wanneer de bewoners van de aarde in hun rol van burger en consument erkennen dat er begrenzingsen zijn aan hun ecologische voetafdruk en daar in hun koopgedrag en keuzes consequent naar handelen. Zoals bekend, is de ecologische voetafdruk een maat voor de milieugevolgen van de menselijke consumptie, uitgedrukt in een bepaalde hoeveelheid land- en wateroppervlak.¹⁸ Berekeningen wijzen uit dat iedere persoon op aarde het recht heeft op een eerlijk aardeaandeel (*fair earth share*) van ongeveer 1,8 hectare. Dat wil zeggen dat iedere aardbewoner – ook in België (gebruik nu : 4,9 hectare) en Nederland (gebruik nu 4,7 hectare) – te maken krijgt met de sociale en politieke norm om ervoor te zorgen dat zijn of haar milieugebruik binnen de ecologische perken blijft: dit is een immense uitdaging voor de politiek.¹⁹

Ik heb hier niet de ruimte om in detail aan te geven welke gevolgen dit heeft voor de consumptiemogelijkheden, vrijheden, en gedragingen van individuele personen. Maar de lezer kan er zeker van zijn dat het beperken van de ecologische voetafdruk tot globaal 1,8 hectare per individu drastische gevolgen zal hebben, met name voor de bewoners van de rijke westerse landen. Zulke beperking is niet te realiseren door een graduele verhoging van de energie-efficiency, door de auto- en vliegmobiliteit licht af te zwakken of de huizen beter te isoleren. Het zal gaan om veel dieper ingrijpende veranderingen in levensstijl, gebruikte technologie, ethische uitgangspunten, en leiden tot een grondige herijking en ecologisering van de westerse cultuur.

6. Het groene project om het leven en het milieu te beschermen, levert op deze wijze onverwachte kansen voor sociale, technologische, ethische en culturele veranderingen. Uiteindelijk mag niet worden vergeten dat het ecologische vraagstuk in wezen een sociaal en cultureel vraagstuk is. De hedendaagse consumentistische mentaliteit is primair een maatschappelijk en cultureel probleem, dat in hoge mate samenhangt met een 'uitwendige' opvatting van welzijn. Onze westerse cultuur richt zich in belangrijke mate op uiterlijkheden, uiterlijke status en succes. Refererend aan Erich Fromm kan worden volgehouden dat wij leven in een maatschappij van 'hebben', in plaats van 'zijn'. Bij 'hebben' wordt welzijn ingevuld als het bezitten van verbruiksgoederen. Bij 'zijn' gaat het om andere dimensies van het welzijnsbegrip die in de persoonlijke en sociale sfeer liggen. Voorbeelden zijn zorgzaamheid, vriendschap, welbevinden, aandacht voor de omgeving, maar ook liefde en zingeving.²⁰

Terwijl in politiek en economie wordt gestreefd naar de bevrediging van materiële behoeften, verdwijnt de aandacht voor intermenselijke en spirituele aspecten op de achtergrond. Hier ligt de sleutel tot een antwoord op de vraag of het in acht nemen van ecologische grenzen in de vorm van beperktere consumptie het bestaan kan verrijken en mensen gelukkiger kan maken. Bij een minder consumptieve levensstijl ligt de nadruk niet op uiterlijke kenmerken van succes (een heel groot huis, het dragen van merkkleding), maar op de innerlijke aspecten van menselijk welzijn. Men kan denken aan ontspannenheid, evenwichtigheid, een sterkere gerichtheid op aandacht voor medemensen, het genot van zinvol werk, het bijdragen aan de gemeenschap, maar ook aan het belang van de spirituele dimensie: op een waardige wijze 'zijn', in plaats van gedachteloos veel spullen 'hebben'.²¹

Zelf heb ik veel geleerd van utopische denkers als Thomas More (*Utopia*), Henry David Thoreau (*Walden*), William Morris (*News from Nowhere*) en Aldous Huxley (*Island*). Het fundamentele idee van welzijn, geluk én overvloed van deze denkers bestaat uit

zelfontplooiing, het verrichten van creatieve, artistieke en intellectuele activiteiten, het hebben van liefdevolle sociale relaties, het beleven van plezier aan de natuur, en het genieten van een welbesteed leven met voldoende vrije tijd.

Dit is ook de bevinding van moderne psychologen zoals Richard Ryan en Tim Kasser. In hun wetenschappelijke onderzoeken wordt bevestigd dat een materialistische levensinstelling en een focus op verbruiksgoederen mensen op den duur ongelukkig maakt. De wens om telkens meer te bezitten leidt tot een zware geestelijke belasting. Onzekerheid en stress zijn vaker aanwezig bij materialistisch ingestelde personen, net als gevoelens van depressie en vervreemding. Deze mensen moeten harder werken om al hun goederen te kunnen aanschaffen, onderhouden, en weer te vervangen. Hierdoor houden zij relatief weinig tijd over voor al die andere meer elementaire vormen van welbevinden: 'living, loving and learning'.²²

Ecologische grenzen stellen aan de puur materiële overvloed van de samenleving zal aan de ene kant het recht op consumptieve keuzevrijheid van mensen inperken. Aan de andere kant zal juist ruimte ontstaan voor andere, meer waardevolle dimensies van geluk en welzijn. Waar materialisme en consumptiedrift leiden tot geestelijke leegheid en het nastreven van uiterlijkheden, creëert een minder consumptieve en energetisch verspillende levenswijze de mogelijkheid tot innerlijke ontwikkeling, ontspannenheid en tevreden zijn.

Laten we scherp blijven opletten dat groene partijen met hun project om het milieu en het leven op aarde te redden niet verzanden in louter oppervlakkige veranderingen en cosmetische maatregelen. Uiteindelijk dient het groene project een effectief verzet te bieden tegen de gedachteloze moderne consumptiemaatschappij en een einde te maken aan de gespletenheid die nu bestaat tussen de mens als burger en als consument. Niet alleen om milieuredenen is een minder consumptieve levensstijl noodzakelijk en wenselijk, maar ook om uiteindelijk een maatschappij te realiseren die de innerlijke voorwaarden van welzijn in ruime betekenis bevordert.

Marius de Geus

BIO

Marius de Geus doceert politieke filosofie en rechtstheorie aan de Universiteit van Leiden. Hij publiceerde verschillende boeken over ecologie en politiek.

EINDNOTEN

- ¹ Zie H. Pellikaan en R. J. Van der Veen, *Environmental Dilemmas and Policy Design*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, hoofdstuk 4.
- ² J.K. Galbraith, *The Culture of Contentment*, Houghton Mifflin Company, Boston 1992, pp. 20-21.
- ³ Voor een meer toegespitste en uitgewerkte analyse, zie ook mijn *The End of Over-consumption*, International Publishers, Utrecht 2003.
- ⁴ C.B. MacPherson, *The Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford university Press, Oxford 1975, pp. 56-57.
- ⁵ T. Hobbes, *Leviathan*, Penguin Books, Harmondsworth 1974, p. 161.
- ⁶ Zie A. de Tocqueville, *Democracy in America*, Volume 2, Vintage books, New York 1990, pp. 129-137.
- ⁷ Ibid.
- ⁸ J.B. Schor, *The Overspent American*, Basic books, New York, hoofdstukken 1 en 2.
- ⁹ B. Inwood en L. Gerson, *The Epicurean Reader*, Hackett Publishing Company, Indianapolis, pp. 4-33.

- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ Zie C. Campbell, *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*, Basil Blackwell, Oxford 1989, pp. 38-89.
- ¹² Ibid.
- ¹³ Zie ook M. van der Veen, *Stop de Passieve Consumentenmaatschappij*, In NRC Handelsblad, Dagblad Unie, Rotterdam, 27 januari 2007, p. 17.
- ¹⁴ Zie ook C. Campbell, p. 90
- ¹⁵ Zie Jeremy Rifkin, die in zijn net verschenen boek met de titel *The Cattle Culture* aantoont dat de westerse gewoonte om veel vlees te eten, het broeikas effect aanzienlijk heeft versterkt. Zoals bekend is de productie van vlees in hoge mate inefficiënt en heeft een onverwacht sterke stijging van schadelijke broeikasgassen tot gevolg.
- ¹⁶ M. van der Veen, *Stop de Passieve Consumentensamenleving*, in NRC Handelsblad, Dagblad Unie, Rotterdam 2007, p. 17.
- ¹⁷ Zie A. Dobson, *Citizenship and the Environment*, Oxford University Press, Oxford 2003, hoofdstuk 2. Zie ook J. Barry, *Rethinking Green Politics*, Sage Publications, Londen 1999, hoofdstukken 1-5.
- ¹⁸ Zie M. Wackernagel en W. Rees, *Our EcologicalFootprint*, New Publishers, Gabriola Island, pp. 51-52.
- ¹⁹ Ook het inspirerende boek van P.T Jones en R. Jacobs, *Terra Incognita; Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid*, Academia Press, Gent 2006, hoofdstuk 5.
- ²⁰ Ontleend aan de bijdrage van Koo van der Wal, in K. van der Wal en B. Goudzwaard (red.), *Van Grenzen Weten*, Damon, Budel 2006, pp. 160-163.
- ²¹ Ibid.
- ²² Ontleend aan T. Kasser, *The High Price of Materialism*, MIT Press, Boston 2002, p. xi.